

Володимир Розумюк

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена впливу державного устрою, правлячого режиму та суспільного ладу на зовнішню політику. Проаналізовано концептуальні підходи до цієї проблеми в рамках теорії міжнародних відносин та різних ідеологічних парадигм. Підкреслюється пряма залежність теоретичної динаміки від розвитку подій на міжнародній арені та політичної кон'юнктури.

***Volodymyr Rozum'yuk Domestic Determinants of Foreign Policy.** The article is on determination of national foreign policy by national state system, social system and political regime. The basic theoretical approaches toward this problem produced and elaborated by theories of international relations and different ideological paradigms are analyzed. Direct interdependence between theoretical and factual dynamic of international politics is emphasized.*

Проблема впливу типу державного устрою, правлячого режиму та суспільного ладу на зовнішню політику традиційно належить до найбільш контроверсійних і складних тем у суспільно-гуманітарних дисциплінах. Зазвичай, особливої актуальності вона набувала в разі ускладнення міжнародно-політичної ситуації внаслідок активізації боротьби за гегемонію кількох країн з різним (особливо, принципово відмінним) державним устроєм, що сприяло різкому зростанню публічного інтересу до внутрішніх джерел зовнішньої політики.

Так, наприклад, не поринаючи вже в нетрі давніх часів і цивілізацій, можна нагадати, що в роботах французьких буржуазних публіцистів XVIII ст. абсолютна монархія апріорі розглядалася як агресивна і войовнича, а сама війна на сторінках праць Ж.-Ж. Руссо, І. Бентама, Г. Б. Маблі та Вольтера поставала пережитком феодалізму і органічним породженням політичної тиранії абсолютизму. Гостро критикуючи внутрішню і зовнішню політику правлячої аристократії, ідеологи Просвітництва стверджували, що в військових конфліктах королі мали на меті лише власні інтереси, намагаючись збільшити свої територіальні володіння, здобути славу та зміцнити всередині країни найжорстокіший деспотизм, ігноруючи при цьому народні страждання і нагальні потреби підда-

них. На відміну від реалістської установки Гоббса «війни усіх проти усіх» як природного стану людини, Томас Пейн пов'язував війну з «системою управління старої конструкції», а ворожість між націями називав «звичайним породженням політики власних урядів і наслідком їх підбурювання, щоб зберегти дух системи». На його думку, «людина не є ворогом людини, а лише стає такою внаслідок фальші системи управління». Так само і Джеферсон пояснював постійні війни в Європі «цинічними методами управління державою... і переважанням державних інститутів, що відкидають свободу і людську гідність». Розглядаючи війни як породження злої волі окремих осіб та неправильного суспільно-політичного ладу, провідні філософи-публіцисти XVIII ст. закидали монархам і придворній камарильї, що їх правління, ґрунтоване не на «великих принципах», а на «приватних мотивах, дрібних інтересах і власних капризах» перетворило міжнародну арену на перманентний театр бойових дій у ході безкінечних династичних війн, дійшовши загального безапеляційного висновку: «Бог створив світ, а королі пограбували його».

Натомість уже на початку XIX ст. в творах чи навіть особисто-му листуванні таких представників консервативно-реакційного дворянства, як Ф. де Шатобріан, Ж. де Местр, Л. де Бональд чи К. Меттерніх Велика французька буржуазна революція 1789 р. постала божевільною лихоманкою вбивств, насильства і грабунку, а її породження — республіка — транслятором цієї жахливої епідемії на всю Європу. Характеризуючи ці політичні феномени як загадкове стихійне лихо і божу кару за людські гріхи — «хворобу, яку слідвилікувати, вулкан, який треба згасити, гангрену, яку треба випалювати розпеченим залізом, гідру з відкритою пащею, щоб поглинути суспільний порядок», консерватори (реакціонери) тієї історичної доби відверто розглядали республіканську форму правління як агресивну і схильну до ведення революційних війн, натомість наголошуючи на миролюбності легітимних династичних монархій — джерела стабільності, процвітання і справедливості в усьому світі. Навіть через півстоліття після завершення війн революційної Франції один з найбільш консервативних вікторіанських політиків лорд Пальмерстон писав апостолу вільної торгівлі Кобдену: «Людина — бійцівська тварина, і цей бік людської натури найкраще доводиться тим фактом, що республіки, де правлять маси, є більш неспокійними і схильними до насильства, ніж монархії, якими управляє порівняно вузьке коло осіб».

Хотілося б особливо підкреслити, що хоча в роботах як представників Просвітництва, так і консерваторів (реакціонерів) система аргументації була вибудована послідовно, чітко і логічно, ґрунтувалася на численних історичних прикладах та фактах, проте красномовно обґрунтовані висновки цих непересічних інтелектуалів виявилися прямо протилежними внаслідок антагоністичних ідеологічних установок, якими вони керувалися в своїх дослідженнях.

Ще гостріше питання внутрішньополітичної мотивації зовнішньої політики постало в ході зіткнення провідних держав світу в II світовій та «холодній» війнах, набувши форми ідеологічного конфлікту трьох «великих утопій» XX століття — лібералізму, наукового комунізму та націонал-соціалізму (фашизму). Кожна з цих комплексних світоглядно-теоретичних доктрин пропонувала власну модель міжнародної політики і світоустрою, приховуючи за абстрактними схоластично-інтелектуальними конструкціями реальні імперські та національні інтереси Великої Британії, Франції, США, Радянського Союзу, Німеччини та Італії. Відлуння цього протистояння й досі голосно звучить в політичній теорії і практиці, примушуючи дослідників знову і знову повертатися до цього драматичного періоду світової історії, причому, що цікаво, всі «великі утопії» однозначно проголошували примат внутрішніх джерел зовнішньої політики, хоча і називали різні її детермінанти.

Так, згідно з доктриною лібералізму, зовнішньополітична активність країни постає своєрідною проекцією назовні її суспільного устрою, державного ладу та внутрішньополітичних структур, а основним механізмом цієї екстраполяції виступає ідеологія. Можливо, навіть коректніше сказати, що з точки зору ліберала як внутрішня, так і міжнародна політика є безпосереднім результатом втілення в життя ідей та комплексних світоглядів, тож світова політика в ліберальних інтерпретаціях завжди виступає як зіткнення різних політико-ідеологічних проєктів світоустрою. Наприклад, один з провідних ліберальних пропагандистів XX ст. Л. фон Мізес стверджує, що (всі) «проблеми є результатом соціальних доктрин» і лише «стан розуму веде людей до конфліктів», наголошував, що як внутрішньополітичні, так і міжнародні «конфлікти є (неминучим) результатом (певних) доктрин», передусім тих, які «запевняють, що єдиний спосіб досягти щастя — це заподіяння шкоди іншим людям». Нагадуючи, що «нацисти стали на шлях завоювання, тому що їх доктрини стверджували необхідність війни задля щастя німецького народу», а комуністи усюди

невтомно розпалюють класову ворожнечу, Л.фон Мізес прагнув донести до свідомості своїх читачів думку, ніби лише ліберали переконані у перевазі мирного співробітництва над усіма формами боротьби. Відповідно, вони не вбачають жодної відмінності між зовнішньою і внутрішньою політикою, оскільки їх мета полягає у встановленні загального миру в усьому світі¹.

Як не дивно, теоретики ортодоксального марксизму-ленінізму (наукового комунізму), пропонуючи власну інтерпретацію історії людства через аналіз класової боротьби, також розглядали міжнародні відносини як різновид суспільних відносин, що нічим принципово не відрізняється від внутрішньої політики. На думку В. Леніна: «Виокремлювати «зовнішню політику» із політики загалом, а тим більше протиставляти зовнішню політику внутрішній, є в корені неправильна, немарксистська, ненаукова думка»². Таким чином міжнародні відносини як елемент політичної надбудови суспільства в комуністичній доктрині поставали проекцією економічного базису, а зовнішня політика держави визначалася характером економічних відносин і типом її суспільного ладу.

Згідно з марксистським тлумаченням міжнародні конфлікти і війни розглядалися як породження економічної експлуатації та класової боротьби. Характеризуючи переважну більшість історичних суспільно-економічних формацій як експлуаторські, К. Маркс і Ф. Енгельс стверджували, що стан економічної «війни усіх проти усіх» не лише обумовлює антагоністичну внутрішньополітичну систему суспільства ворожих класів, але й формує певну модель міжнародних відносин³. Відповідно, будь-яка держава — зняряддя панівного класу для придушення пригноблених — на міжнародній арені поставала агресивною і експансіоністською за своєю природою силою.

З точки зору комуністичної теорії, капіталізм виступав останнім експлуаторським ладом, що приречений розвиватися в імперіалізм, який розглядався не просто як авантюрна великодержавна політика завоювань, а характеризувався як найвищий ступінь розвитку капіталізму. Найбільш довершений експлуаторський лад, капіталізм, призводить до найжахливіших війн, оскільки сама структура світової капіталістичної економіки провокувала міждержавну конфронтацію. Так, аналізуючи феномен імперіалізму, В. Ленін особливо підкреслював, що війна виникає не внаслідок злої волі капіталістів чи помилкової політики монархів, а є породженням розвитку світового капіталу, його іманентною властивістю:

«Смішно тут звинувачувати того або іншого коронованого розбійника. Вони всі однакові — ці короновані розбійники. Ось чому також безглуздо звинувачувати капіталістів тієї чи іншої країни. Вони винні лише в тому, що створили таку систему»⁴. Як красномовно охарактеризував зовнішньополітичний зміст останнього експлуататорського ладу лідер французьких комуністів Жорес: «Капіталізм несе в собі війну, як хмара грозу»⁵.

Припинити цю перманентну бійню, на думку ортодоксальних марксистів, можна було лише шляхом революційного повалення капіталізму і встановлення нового неантагоністичного (комуністичного) суспільного ладу, в якому не було б місця економічній експлуатації та політичному поневоленню. Історична місія міжнародного пролетаріату, власне, і полягає у здійсненні світової революції, яка назавжди позбавить людство від страшної загрози війни. Ленін писав з цього приводу: «Війни з усіма бідами породжує капіталізм, який поневолює мільйони трудящих, загострює боротьбу між націями і перетворює рабів капіталу на гарматне м'ясо. Лише всесвітня соціалістична армія революційного пролетаріату здатна покласти край цьому гнобленню і поневоленню мас, цим бійням рабів заради інтересів рабовласників»⁶.

Пролетарська революція змінює природу дійових осіб міжнародної політики, оскільки змінює саму сутність держави: «Соціалізм протиставляє імперіалізму новий тип міжнародних відносин ... в її основі лежать принципи миру, рівноправ'я, самовизначення народів, поваги до незалежності і суверенітету усіх країн, а також чесні, гуманні методи соціалістичної дипломатії... — нові принципи, що були висунені соціалізмом»⁷. К. Маркс і Ф. Енгельс наголошували, що тією мірою, якою буде знищена експлуатація одного індивіда іншим, буде знищена і експлуатація однієї нації іншою: «Разом з антагонізмом класів всередині націй зникнуть і ворожі відносини націй між собою»⁸. Після повалення капіталістичного суспільно-політичного ладу зникають традиційні причини конфліктів, їх цілі: «Комунізм виконує історичну місію звільнення усіх людей від соціальної нерівності, від усіх форм гноблення і експлуатації, від жахів війни і стверджує на землі Мир, Труд, Свободу, Рівність, Братерство і Щастя усіх народів»⁹.

Нацистська доктрина з приводу внутрішніх джерел зовнішньої політики видається дещо суперечливою і неоднозначною. З одного боку, А. Гітлер в «Майн кампф» особливо підкреслював незалежність зовнішньої політики країни від форми правління

і типу внутрішньополітичного режиму. Називаючи Францію «смертельним ворогом німецького народу» в минулому і в майбутньому, він наголошував на незмінності цілей французької дипломатії впродовж століть: «Байдуже, хто б не правив у Франції — Бурбони чи яacobінці, наполеоніди чи червоні більшовики — кінцевою метою французької іноземної політики завжди буде захоплення Рейну. І завжди Франція, намагаючись утримати цю велику ріку в своїх руках, неминуче буде прагнути до того, щоб Німеччина являла собою слабку і роздроблену державу»¹⁰.

З іншого боку, загальна концепція націонал-соціалізму безпечно виводила не лише політику (байдуже, чи то внутрішню, чи то міжнародну), але геть **усе** — соціальні структури, економічний лад, суспільний устрій, політичний режим, культурний розвиток і т.д. — з расових якостей, зумовлених кров'ю. Провідний ідеолог нацизму А. Розенберг відзначав, що «ми (нацисти), із свого боку, аж ніяк не заперечуємо дуже різноманітних впливів ландшафту, клімату і політичних традицій, але над усім цим стоїть кров і зумовлений нею характер»¹¹.

Під впливом мальтузіанства та примітивних соціал-дарвіністських концепцій у нацистській інтерпретації весь світ поставав як арена жорстокої боротьби.: «Люди, як відомо, народжуються на землі для того, щоб боротися за хліб насущний, і їх становище у світі визначається не тим, що хтось їм щось подарує, а тим, що вони зможуть відвоювати»¹².

Якщо суперництво між окремими індивідами в певній спільноті йде за політичне й економічне домінування, то боротьба між расами, на думку Гітлера, фактично є війною на знищення: «Якщо нація не бореться за своє існування, вона не настільки велика, щоб існувати у цьому світі». Це означає, що «та раса, яка не витримає випробувань, загине і очистить місце більш здоровій, більш стійкій расі», адже «хто хоче жити, той повинен боротись, а хто у цьому світі вічної боротьби не хоче брати участь у битві, той не заслуговує права на життя. Нехай це жорстоко, але це так!». Цей «закон джунглів» у боротьбі за існування є незмінним фатумом людства та іманентною константою природи: «В світі ... де завжди і постійно сила панувала над слабкістю і перетворювала останню в свою слухняну служницю, немає і не може бути жодних особливих законів для самої людини. Вічні принципи цієї мудрої системи визначають існування і самої людини. Людина може спробувати зрозуміти цю закономірність, але змінити її вона не зможе ніколи»¹³.

З нацистської точки зору всі раси прагнуть експансії і гегемонії, а відмова від панування є звичайним проявом слабкості та беззаперечною ознакою виродження: «Жоден народ добровільно не відмовиться від свого поширення по землі і від збільшення своєї влади; до цього його можуть примусити лише зовнішні обставини або (внутрішня) імпотентність, що проявляється, коли цей народ старіє», причому нацисти підкреслювали, що «ми, як прихильники расової теорії, знаємо, що занепад того або іншого народу є питанням чистоти крові», наголошуючи: «ми не хочемо рівноправ'я з іншими націями, ми прагнемо панування»¹⁴.

Цілком природно, що з погляду нацистської системи цінностей війна розглядалася не лише як звичайний стан міждержавних відносин, але й як самодостатня чеснота. Так само як і Платон, Гітлер часто заявляв, що «війна — це життя»¹⁵ та «батько усього суцього»¹⁶. Намагаючись наслідувати Ніцше, який закликав любити мир як засіб до нових воєн, причому короткий мир більше, ніж довготривалий, запевняючи, що не лише велична ціль освячує війну, але велич війни освячує будь-яку мету¹⁷, фюрер стверджував, що людство стало сильним у вічній боротьбі, а загине від вічного миру¹⁸.

Втім, слід зауважити, що лідер італійських фашистів Б. Муссоліні розвинув тему неминучої фатальності війни більш теоретично послідовно і красномовно, прямо назвавши один з розділів своєї роботи «Доктрина фашизму» — «Проти пацифізму: війна і життя як обов'язок»¹⁹. В одній з публічних промов дуче навіть порівняв бажаність стану війни для суспільства із станом вагітності для жінки — попри певні незручності і, навіть, біль, війна є причиною народження усього нового і прекрасного. В той же час Гітлер, написавши усе вищезазначене, досить несподівано визнав (знову ці недоладні суперечності), що «ідеї гуманізму і пацифізму, можливо, будуть цілком доречні тоді, коли вища раса завоює увесь світ і насправді стане панувати над усією землею ... тоді ідеї гуманізму і пацифізму перестануть бути шкідливими». Заявляючи, що лише німці серйозно вірять у пацифізм, у той час як інші народи використовують це гасло для обману, Гітлер закликав усіх, «хто насправді усією душею прагне перемоги ідей пацифізму у нашому світі, усією душею добиватися, щоб увесь світ був завойований німцями... Спочатку боротьба, а потім, можливо, і пацифізм»²⁰.

У процесі формування на Заході наукових підходів неспеціалізованих (тобто не суто міжнародних) суспільно-гуманітарних дисциплін до проблем внутрішніх чинників зовнішньої політики

ці питання розглядалися досить побіжно і з урахуванням специфіки означених сфер пізнання. Цікаво відзначити, що як тільки мова заходила про Радянський Союз, гітлерівську Німеччину чи Італію в період правління Б. Муссоліні, дослідники відразу акцентували увагу на агресивних зовнішньополітичних доктринах фашизму і нацизму, революційно-прозелітистському месіанізмі комуністичної ідеології, експансіоністському характері авторитарних диктатур. Читаючи навіть відомі класичні праці шанованих науковців (див., наприклад, роботи Х. Аренд, Е. Фромма, У. Ширера²¹), можна побачити апріорний підхід до неліберальної і недемократичної країни як за своєю природою агресивної та схильної до загарбницьких війн, силового вирішення конфліктів і насадження режимів за власною подобою. Окрім того, складається враження, що всі лідери цих держав автоматично викликають у ліберальних дослідників підозри в фанатичній відданості якійсь екстремістській ідеології, моральній зіпсованості, психічній схиленості (від шизофренії до манії величі) та сексуальних відхиленнях (від інцесту до гомосексуалізму і некрофілії).

Натомість у теорії міжнародних відносин проблема внутрішніх чинників зовнішньої політики вирішується далеко не так однозначно, як в ідеологічних доктринах і емоційно вмотивованій пропаганді. Найбільшого висвітлення вона набула в дискусії представників наукових напрямів ідеалізму та реалізму (так звані перші «великі дебати») з приводу найбільш принципових питань — що собою являють міжнародні відносини, хто є головними акторами світової політики, якою є і якою має бути рушійна мотивація зовнішньополітичної активності? Причому, що вельми показово, найбільш запальною ця суперечка була з 40-х до поч. 60-х рр. ХХ ст. — період II світової війни і найбільш гострої фази «холодної війни».

Ідеалістичний напрям загалом солідаризувався з ліберальною ідеологією, виводячи поведінку людей і держав з їх світоглядом, проголошуючи примат морального імперативу, стверджуючи наявність універсальних принципів, загальнолюдських інтересів, цінностей та ідеалів, невід'ємних прав особистості, необхідність створення всеохоплюючої загальної системи колективної безпеки, міжнародного права і мирного світового порядку — світової гармонії, що звільнять людство від тягаря конфліктів і спустошливих війн²². Так само як і ліберали, представники ідеалістичного напрямку теорії міжнародних відносин розглядали зовнішньополітичну діяльність як проекцію назовні внутрішньополітичного

режиму та суспільних структур через механізми ідеології, адже саме бачення світової політики, на їх думку, визначається внутрішньополітичним сприйняттям і політико-культурними традиціями, причому реалізму постійно закидалася зайва увага щодо кількісних параметрів міжнародних відносин, а також недооцінка суто якісних її аспектів, передусім ідеології та націоналізму²³.

У свою чергу, представники «політичного реалізму» гостро критикували «благенські ілюзії» ідеалістів, наголошуючи на необхідності розглядати міжнародні відносини не з точки зору ідеалу, яким би гідним і привабливим він не був, а з точки зору реальної політики, що являє собою боротьбу за владу. Відповідно, у визначенні детермінантів зовнішньополітичної поведінки держави реалісти надавали фактору внутрішнього суспільно-політичного устрою другорядного значення, переважно ігноруючи фактори ідеології та політичного режиму, намагаючись пояснити світову політику, виходячи з неї самої.

Наприклад, один з найбільш авторитетних дослідників міжнародних відносин Г.Моргентау визначав такі основні принципи школи політичного реалізму: об'єктивність політичних відносин укорінена в людській природі; у виробленні зовнішньої політики визначальним фактором є інтерес держави, а саме — обсяг влади держави; заперечується будь-який моральний зміст політичної дії; моральність постає як особистий вибір політика, а не вибір нації; ототожнення моральних установ окремих держав і націй з універсальними моральними принципами людства неприпустиме.

Систематизація Г. Моргентау типів зовнішньої політики також позначена значним ігноруванням внутрішніх джерел. На його думку, типи зовнішньої політики розрізняються передусім ставленням держав до міжнародної системи балансу сил. Коли країна намагається порушити усталений баланс сил — тоді маємо справу з імперіалістичною політикою, якщо ж вона підтримує баланс сил — тоді це політика status quo. Таким чином він вважав, що імперіалізм і політика status quo не є породженням певного суспільного ладу, а є «вічними» явищами світової політики, тому з погляду реалізму не можна говорити про капіталістичний чи комуністичний імперіалізм²⁴. Цілком закономірно, що саме реалістам належить пояснення зовнішньополітичної поведінки СРСР як продовження давніх експансіоністських традицій російського царизму, тобто для цього на пряму характерне твердження про незмінність загальних тенденцій зовнішньої політики країни попри зміну її суспільного ладу²⁵.

Утім, і самим реалістам можна закинути бажання бачити міжнародну політику не такою, як вона є насправді, а такою, якою вона мала б бути — виваженою, точно прорахованою, без ідеологічного фанатизму і державного авантюризму. Не випадково такі патріархи реалістичного напрямку, як Е. Карр, Г. Моргентау, Дж. Кеннан постійно критикували заідеологізованість ліберальної зовнішньої політики і нездорову схильність великих демократичних держав до військових пригод на міжнародній арені²⁶. Визнавши, що державні діячі не завжди дотримуються раціонального політичного курсу, Моргентау навіть знайшов ознаки психопатології та ідеологічного засліплення не лише у нацистського керівництва чи в комуністичній системі, але й в самих США: «Особисті якості, забобони, інші суб'єктивні причини можуть призвести до відхилень від раціонального курсу. Відхилення від раціональності, що не є результатом особистої примхи або психопатології державного діяча, можуть виявитися випадковими, але можуть бути і елементами загальної ірраціональної системи. Ведення США війни в Індокитаї підтверджує таку можливість. Є питання, чи зможе сучасна психологія і психіатрія забезпечити нас концептуальними інструментами, що дозволять нам сконструювати антитеорію ірраціональної політики, різновиду патології міжнародної політики. Така теорія має включати п'ять моментів: спрощену і апріорну картину світу, ґрунтовану на суб'єктивних поглядах; небажання виправляти її під впливом обставин; постійність у зовнішній політиці як результат неадекватного розуміння реальності і прагнення не адаптувати політику до реальної дійсності, а пояснювати реальність так, щоб вона відповідала політиці; егоїзм державних діячів, який збільшує розрив між політикою і реальністю, прагнення ліквідувати цей розрив шляхом певних дій, які створюють ілюзію влади над непокірною реальністю»²⁷.

Відповідно, все ж не можна стверджувати, що реалізм взагалі не приділяв уваги проблемам впливу внутрішньополітичного устрою на зовнішню політику, проте для класичного реалізму цей вплив є вторинним фактором. На питання, що є більш пріоритетним, детермінанти внутрішньої чи зовнішньої політики, реаліст робить відвертий і однозначний вибір на користь останньої. В концептуальних побудовах Г. Моргентау внутрішні структурні детермінанти зовнішньої політики, в тому числі і політичний режим, присутні в його субтеорії «національної могутності», де остання розглядається як спроможність однієї держави змінювати зовнішньополітичну

поведінку інших країн та стан міжнародного середовища. У визначених ним компонентах національної могутності — географії, природних ресурсах, індустріальному потенціалі, військовій готовності, національному характері, моральному стані населення, якості дипломатії та якості управління — момент впливу суспільного устрою і політичного режиму на зовнішньополітичну поведінку найбільше простежується в таких складових, як якість дипломатії і якість управління, адже тип і характер управління визначається типом і характером суспільного устрою, а дипломатичний стиль значною мірою є продовженням загального політичного стилю правлячих кіл. Інакше кажучи, суспільний устрій і політичний режим для реалістів є однією зі складових загального потенціалу держави, що відіграє в рамках цього потенціалу роль мобілізаційного механізму. Якою б не була держава всередині (тоталітарною, авторитарною, демократичною), для реаліста світова політика визначається суто кількісними параметрами співвідношення національних могутностей та міжнародного режиму. Оскільки визначальними є інтереси держави-нації загалом, її владно-силовий потенціал та співвідношення цього потенціалу із потенціалами інших держав, то в рамках класичного реалізму певний суспільно-політичний устрій має сенс як механізм мобілізації національних владно-силових ресурсів та, з негативної точки зору, як перешкода в досягненні загальнонаціонального консенсусу в питаннях зовнішньої політики.

Ще далі в напрямі визнання ролі внутрішніх чинників зовнішньої політики пішов «останній реаліст» Р. Арон, який на початку 60-х років заявив, що тепер справжній реалізм полягає у визнанні впливу ідеологій на дипломатико-стратегічну поведінку: «В нашу добу замість без угаву повторювати, що всі держави, хоч би якими були їхні внутрішні засади, мають «однакову природу зовнішньої політики», треба було б наполягти на правді набагато ґрунтовнішій, ніж суперечливій: ніхто не розуміє дипломатичної стратегії якоїсь держави, якщо він не знає її суспільного ладу, якщо він не вивчив філософії тих, хто нею керує»²⁸.

Основна відмінність ідеалізму і реалізму полягає в різних уявленнях цих ідейних течій про механізм соціальної і, зокрема, політичної дії. Для ідеалістичного напрямку теорії міжнародних відносин політична діяльність полягає у висуненні, ідеологічному обґрунтуванні та мобілізації ресурсів для досягнення певних цілей соціально-політичного розвитку, в той час як для прибічників

реалістської школи політична взаємодія розгортається навколо суто кількісного співвідношення різних владних ресурсів, коли момент доцільності нейтралізується кількісними параметрами владного протистояння національних могутностей. Різне бачення ідеалізмом і реалізмом механізму соціальної і політичної дії, відповідно, зумовило наголос на різних аспектах міжнародних відносин, проте саме в протистоянні цих двох течій знайшла своє найповніше відображення проблема внутрішньополітичних детермінант зовнішньої політики.

Вельми показово, що зі спадом напруження холодної війни цьому питанню приділялося щораз менше і менше уваги, а представники нових наукових шкіл його просто не помічали чи вважали несуттєвим. Власне кажучи, читаючи їх роботи, часто доводиться самому здогадуватися, як би означену проблему вирішив автор.

Так, у рамках модернізму (напрямку теорії міжнародних відносин, який претендував на застосування наукових методів у цій галузі) піонер системного аналізу в міжнародних відносинах М. Каплан вирізняв як базові категорії «суттєві» і «трансформаційні» правила системи, а також три основні характеристики актора — класифікаційну, владно-силову та інформаційну. Саме класифікаційна характеристика і відображала внутрішній структурний устрій учасника системної взаємодії, який модифікує його зовнішньополітичну поведінку. Розгортаючи свої погляди на політичну систему, М.Каплан доходить висновку про субсистемне домінування, тобто визначеність характеру системи міжнародних відносин саме характеристиками актора і, відповідно, його внутрішнім устроєм. Через те він наголошує, що функціонування будь-якої системи міжнародних відносин залежить значною мірою від готовності суб'єктів міжнародної політичної взаємодії свідомо дотримуватися суттєвих правил системи, що також значною мірою детермінуються внутрішнім устроєм самого актора²⁹.

Інший представник модернізму К. Дойч ґрунтував свої теоретичні побудови на запозиченій (так само як системний підхід М. Каплана) із кібернетики комунікативній теорії. В його теоретичній схемі також не надається достатньої уваги проблемам внутрішнього устрою, зіткненню ідеологій, протистоянню політичних систем у міжнародному масштабі. Загалом, в його інтерпретації царина світової політики постає як інтеграціоністська за своєю природою взаємодія комунікативних сфер — передусім націй та інших політичних спільнот. Проблематика політичного режиму

та його впливу на характер зовнішньої політики порушується лише побіжно, зокрема, коли Дойч намагається визначити цілі і цінності зовнішньої політики. Називаючи її головною метою збереження незалежності, гарантування безпеки держави та захист її економічних інтересів, як гарантію національної безпеки він розглядає опір і недопущення зовнішніх, передусім ідеологічних впливів та проникнень, які б дозволяли маніпулювати національною свідомістю. Фактично в його міркуваннях знайшов своє відображення історичний момент біполярного протистояння, а сам він перебуває під впливом суто німецьких і, загалом, центральноевропейських доктрин нації і національної держави, які просто були ним переосмислені в термінах комунікативної теорії³⁰.

Прикметно, що найменше відображення проблема зумовленості зовнішньої політики внутрішнім устроєм знайшла в рамках новітньої альтернативи реалізму — теорії взаємозалежності та глобалізму. В межах цієї парадигми теорії міжнародних відносин було зроблено спробу вибудувати нову макросхему сучасної зовнішньополітичної взаємодії держав, де жодним словом не згадується про боротьбу ідеологій і протистояння двох систем, а натомість акцентується увага на інтеграції, глобалізації, поглибленні співпраці між країнами. Для прихильників теорії взаємозалежності притаманне значно ширше від бачення реалізму розуміння міжнародних відносин. Р. Кеохейн і Дж. Най стверджують, що світова політика не може бути зведена лише до міждержавних відносин, а являє собою «розгалужену і багаторівневу мережу зв'язків, що поєднує численних і різноманітних учасників»³¹. На їх думку, зовнішньополітична поведінка перш за все зумовлена структурним фактором міжнародного середовища — міжнародним режимом, який є набором облаштувань, що визначають відносини взаємозалежності: «Міжнародні режими є опосередкованими факторами між владною структурою міжнародної системи і політичним та економічним торгом, що відбувається в її рамках»³².

Підсумовуючи, можна зазначити, що як в межах суспільно-гуманітарних дисциплін взагалі, так і в рамках теорії міжнародних відносин, зокрема, на питання щодо внутрішніх детермінант зовнішньої політики різні дослідники дають дуже відмінні, часто суперечливі і навіть протилежні відповіді. Втім, безперервне суперництво і взаємна критика різних наукових (а також псевдонаукових) парадигм являє цілком «нормальне» явище в дослідженні суспільної проблематики, адже лише в запеклих дискусіях представників

різних точок зору та світоглядних позицій і може відображатися та усвідомлюватися соціальна реальність. І хоч би як важко не було узгодити складний і різноманітний світ з вимогами «цілісної, систематизованої та несуперечливої наукової теорії», плюралізм і навіть еkleктизм завжди виявлялися більш продуктивними і корисними, ніж вузький доктринальний монізм. Звісно, не всі ці теорії рівнозначні і рівноцінні, відображаючи лише частину складного світу, проте заперечення досягнень інших, аксіоматичний підхід та претензії на виключну істинність, повноту й «останнє слово в теорії» є лише банальним теоретичним імперіалізмом, який часто приховує міжнародно-політичний імперіалізм великих держав.

¹ Л. фон Мизес. Роль доктрин в человеческой истории // Людвиг фон Мизес. Либерализм в классической традиции / Пер. с англ. А.В. Кудрявцева. — М.: ООО «Социум», ЗАО «Издательство Экономика», 2001. — С. 200–202.

² Ленин В.И. Полное Собрание Сочинений. В 55 томах. — М.: Изд-во политической литературы, 1971. — Т. 30. — С. 93.

³ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. В 50 томах. — М.: Изд-во политической литературы, 1982. — Т. 2. — С. 516.

⁴ Ленин В.И. Полное Собрание Сочинений. В 55 томах. — Т. 32. — С. 89.

⁵ Кисинджер Г. Дипломатия. — М.: Ладомир, 1997. — С. 244.

⁶ Ленин В.И. Полное Собрание Сочинений. В 55-ти томах. — Т. 22. — С. 136.

⁷ КПСС в резолюциях, решениях съездов, конференций, пленумов ЦК 1898–1971. В 8 томах. — М.: Политиздат, 1972. — Т. 8. — С. 238.

⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. В 50-ти томах. — Т. 4. — С. 445.

⁹ КПСС в резолюциях, решениях съездов, конференций, пленумов ЦК 1898–1971. В 8-ми томах. — Т. 8. — С. 198.

¹⁰ Гитлер А. Майн кампф. — М.: Витязь, 2000. — С. 524.

¹¹ Розенберг А. Миф XX века. — Tallinn: Shildex, 1998. — С. 14.

¹² Гитлер А. Майн кампф. — С. 554.

¹³ Там само. — С. 216, 208, 242, 205.

¹⁴ Там само. — С. 263.

¹⁵ Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны. — М.: Миф, 1993. — С. 23.

¹⁶ Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера. — Смоленск: Русич, 1998. — С. 15.

¹⁷ Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Сочинения. В 2-х томах. — М.: Мысль, 1998. — Т. 2. — С. 34.

¹⁸ Гитлер А. Майн кампф. — С. 114.

¹⁹ Муссолини Б. Доктрина фашизма. — М.: Триас, 1995. — С. 26.

²⁰ Гитлер А. Майн кампф. — С. 241–242.

²¹ Arendt H. The Origins of Totalitarianism. — New York: Harcourt, Brace, 1966; Фромм Э. Адольф Гитлер. Клинический случай некрофилии. — М.: Прогресс, 1992; Ширер У. Взлет и падение Третьего Рейха. В 2-х томах. — М.: Военное издательство, 1991.

²² Clark G., Sohn B. World Peace Through World Law. Two Alternative Plans. — Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 1966.

²³ Smith T. America's mission. The United States and the world wide. Struggle for Democracy in the Twentieth Century. — Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994. — P. 31, 84.

²⁴ Morgenthau H.J. Politics among nations. The struggle for power and peace. — New York: Alfred-A-Knopf, 1978. — P. 43–76.

²⁵ Brzezinski Zb. Game Plan. A geostrategic framework for the conduct of the U.S. — Boston / New York: The Atlantic Monthly Press, 1986; Kennan G. F. Communism in Russian History // At a century's ending. Reflection 1982–1995. — New York / London: W.W. Norton and C. — 1996.

²⁶ Carr E.H. The twenty years crisis // A Reader in international relations and political theory. /Ed. by Williams, Moorhead Wright and Tony Evans. — Open University Press, Buckingham, 1995; Morgenthau H.J. Politics among nations. The struggle for power and peace. New York: Alfred-A-Knopf, 1978; Kennan G.F. American diplomacy. — The University Chicago Press, 1984.

²⁷ Morgenthau H.J. Politics among nations. The struggle for power and peace. — New York: Alfred-A-Knopf, 1978. — P. 7–8.

²⁸ Арон Р. Мир і війна між націями. — К.: Юніверс, 2000. — С. 519.

²⁹ Kaplan M. System and process in international politics. — New York: The University of Chicago Press, 1964. — P. 11, 89–98, 23.

³⁰ Deutsch K.W. The analysis of international relations. — Prentice Hall, Inc., 1968.

³¹ Keohane R., Nye J. Transnational Relations and World Politics. — Cambridge. Ma.: Harvard University Press, 1972.

³² Keohane R., Nye J. Power and Interdependence. — Harper Collins Publishers Inc., 1989. — P. 19–21.